

*О. О. Паламарчук,
О. А. Біда*

*Методика навчання освітньої
галузі «Суспільствознавство»*

*Лабораторний зошит
Студента _____ курсу
_____.*

Черкаси 2016

ББК 74.266.0

П14

УДК 37.02

Рецензенти:

І. О. Ніколаєску – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти та професійного розвитку педагогів Комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради»

Н. А. Зобенько - кандидат педагогічних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

О. О. Паламарчук, О. А. Біда

Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» - Черкаси, 2015, - 57 с.

У навчально-методичному посібнику наводяться відомості про різні методики навчання. Подано розгорнутий теоретичний матеріал, дано розробки 6 лабораторних, які охоплюють основні питання курсу «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» за темами: «Технології проблемного навчання», «Форми організації навчання», «Перевірка та оцінювання навчальних досягнень учнів», «Культурно-історичне середовище», «Формування громадянських компетентностей учнів початкової школи», «Методи навчання громадянської освіти у початковій школі». Посібник розрахований для студентів денної та заочної форми навчання педагогічних спеціальностей університету III-IV рівня акредитації.

Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 5 від 05.04.2016)

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	4
<i>ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №1</i>	5
Тема: Використання технології проблемного навчання у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство».....	5
<i>ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №2</i>	10
Тема: Форми організації вивчення предмету «Суспільствознавство» в початковій школі.....	10
<i>ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №3</i>	16
Тема: Перевірка та оцінювання навчальних досягнень учнів з предмету «Суспільствознавство».....	16
<i>ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №4</i>	23
Тема: Усвідомлення довкілля і себе у ньому. Елементи культурно-історичного середовища.....	23
<i>ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №5</i>	34
Тема: Методика формування системи громадянських компетентностей учнів початкової школи.....	34
<i>ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №6</i>	41
Тема: Методи навчання громадянської освіти у початковій школі.....	41
СЛОВНИК З ТЕОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	51
СЛОВНИК З МЕТОДИКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ.....	55

ПЕРЕДМОВА

Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» – процес оволодіння зазначеним курсом, озброєння майбутніх вчителів початкової школи вміннями професійно виконувати завдання, передбачені програмою.

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство», що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

Завданнями освітньої галузі є:

- забезпечення реалізації можливостей розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових та галузевих компетентностей ефективно самореалізовуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, вчитися протягом усього життя;
- розвиток інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, визначення нею власної ідентичності як особистості, громадянина, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти;
- формування в учнів почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій та загальнолюдських цінностей, здатності формувати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки.

Зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо).

Пропонований авторами навчально-методичний посібник розрахований на студентів університетів спеціальності «Початкова освіта». Даний посібник допоможе здобути теоретичні та сформувані практичні знання з курсу «Методика освітньої галузі «Суспільствознавство»

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №1

ТЕМА: Використання технології проблемного навчання у процесі викладання освітньої галузі «Суспільствознавство»

Цілі:

- з'ясувати суть технології проблемного навчання;
- охарактеризувати основні функції та ознаки проблемного навчання;
- познайомитись з особливостями організації проблемного навчання на уроках суспільствознавства у початковій школі.

Література

1. Волоснюк М. А. Проблемне навчання як провідний метод розвиваючого навчання в умовах особистісно-орієнтованої парадигми освіти / Волоснюк М. А. // Управління школою. – 2005. – № 16-18. – С. 56-69.
2. Горина В. П. Які завдання можна називати проблемними при навчанні природознавства / Горина В. П. // Початкова школа. – 2002. – №. 5 – С. 109.
3. Інновації в методиці викладання початкового курсу природознавства. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 86 с.
4. Миколайчук М. В. Інноваційні педагогічні технології: посібник для вчителів / Миколайчук М. В. – Рівне, 2006. – 46 с
5. Селевко Г. Д. Педагогічні технології на основі активізації і інтенсифікації діяльності учнів / Селевко Г. Д. – М. : Центр «Педагогічний пошук», 2000. – 168 с.
6. Топузов О. Інтелектуальний розвиток учнів у проблемному навчанні / Топузов О. // Рідна школа. – 2006. – № 11. – С. 6-8.
7. Топузов О. Проблема ситуація в теорії проблемного навчання / Топузов О. // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 12-16.
8. Топузов О. Реалізація проблемного підходу на уроках / Топузов О. // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 28-30.

Зміст

1. Ідея проблемного навчання в історії педагогіки. Технологія проблемного навчання.
2. Основні функції та ознаки проблемного навчання.
3. Поняття проблемної ситуації. Методичні прийоми створення проблемної ситуації.
4. Особливості організації проблемного навчання на уроках суспільствознавства у початковій школі.

Практичні завдання до заняття

1. Опрацювати теоретичні положення теми.
2. Сформулювати проблемні запитання до теми («Україна – незалежна держава», «Твоя родина. Родовідне дерево» (3 клас), «Знаймо і шануймо символи свого краю» (4 клас), розробити план розв'язання проблеми.
3. Підготувати план-коспект уроку суспільствознавства у технології проблемного навчання. Бути готовим до проведення фрагменту уроку у технології проблемного навчання.

Теоретичний матеріал

Технологія проблемного вчення не нова: вона набула поширення в 20-30-х роках в радянській і зарубіжній школі. Проблемне вчення ґрунтується на теоретичних положеннях американського філософа, психолога і педагога Дж. Дьюї (1859-1952), що заснував в 1894 р. в Чикаго дослідну школу, в якій учбовий план був замінений ігровою і трудовою діяльністю.

Заняття читанням, рахунком, письмом проводилися лише у зв'язку з потребами - інстинктами, що виникали у дітей спонтанно, у міру їх фізіологічного дозрівання. Дьюї виділяв чотири інстинкти для вчення: соціальний, конструювання, художнього вираження, дослідницький.

Сьогодні під проблемним навчанням розуміється така організація навчальних занять, яка передбачає створення під керівництвом вчителя проблемних ситуацій і активну самостійну діяльність учнів, внаслідок чого і відбувається творче опанування професійних знань, навиками, уміннями і розвиток розумових здібностей.

У загальному вигляді розв'язати проблемну ситуацію - це позбутися наявної суперечності шляхом перетворення ситуації (теоретично і практично), розв'язати проблему - відповісти на поставлене запитання, керуючись науковими методами.

Коли проблема вже сформульована її розв'язують за такими основними етапами: структурний аналіз; складання плану розв'язування; реалізація плану; перевірка і дослідження одержаних результатів; систематизація, опис ходу розв'язування; узагальнення розв'язування з метою подальшого використання.

У проблемному навчанні виділяють:

- проблемний виклад матеріалу;
- навчання учнів розв'язуванню проблем (проблемне засвоєння матеріалу та формування культури пізнавальної діяльності);

- методи проблемного навчання (евристичний, дослідницький, проблемного викладу матеріалу, рольових ігор).

За галуззю і місцем виникнення розрізняють такі навчальні проблеми:

- 1) предметна - виникає в межах одного предмета і розв'язання засобами і методами цього предмета;
- 2) міжпредметні - виникають в навчальному процесі в результаті міжпредметних зв'язків і зв'язку навчання з життям;
- 3) урочні - виникають безпосередньо на уроці, вирішуються колективно або індивідуально під керівництвом вчителя;
- 4) позаурочні - виникають в процесі виконання домашніх завдань, у позакласній роботі, в життєвому досвіді учнів; вирішується переважно індивідуально.

Залежно від ролі в навчальному процесі проблеми поділяють на:

- 1) основні - на початку уроку вчитель ставить основну проблему уроку (тему), яка активізує пізнавальну діяльність учнів щодо всього матеріалу уроку;
- 2) допоміжні - основна проблема інколи непосильна для самостійного розв'язання, тому вчитель ділить матеріал на частини і ставить допоміжні проблеми.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Завдання 1

1. Що із перерахованого нижче відноситься до ознак держави (обведіть):
 - а розподіл суспільства на класи;
 - б територіальна єдність;
 - в суверенітет;
 - г товарне виробництво та ринок;
 - д конституційний захист прав громадян;
 - е демократичний устрій;
 - ж наявність публічної влади.

2. Викладіть коротко основні ідеї кожної з названої нижче теорії походження держави:

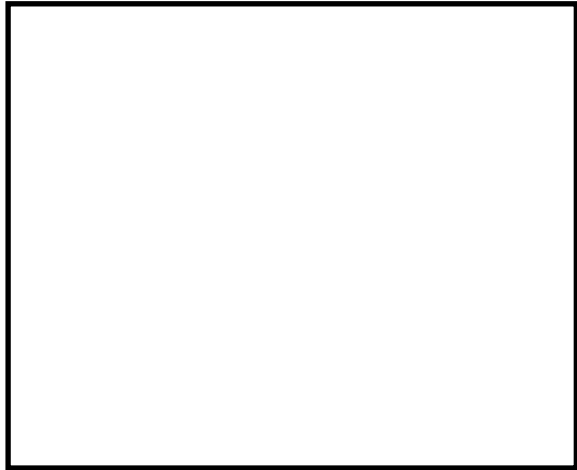
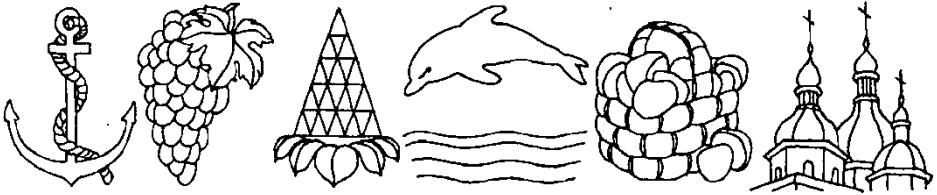
Теократична (Божественна) _____

Договірна _____

Класова _____

Завдання 2

1. Доповни прислів'я. Поясни їх.
Що країна, то _____
Що край — то _____
Згода буде, а _____
2. Спробуй створити герб краю, в якому ти живеш. Пам'ятай, що в гербах використовуються символи. За допомогою малюнків-підказок та своїх власних поясни символи, які ти розташував на гербі свого краю.

Завдання 3 (тести)

1. Гілка державної влади, яка встановлює правові засади державного та суспільного життя:
 - а) соціальна;
 - б) демократична;
 - в) законодавча;
 - г) авторитарна;
 - д) політична.
2. Форма правління, яка характеризується позапарламентським методом обрання президента та формування уряду, називається:
 - а) президентською республікою;
 - б) дуалістичною монархією;
 - в) абсолютною монархією;
 - г) парламентською республікою;
 - д) парламентською монархією.
3. Функцією держави є:
 - а) боротьба за владу;
 - б) духовне виховання суспільства;
 - в) формування знань про політику;
 - г) організація господарсько-економічного життя суспільства;
 - д) організація мітингів та демонстрацій .
4. Форма правління, при якій верховна державна влада здійснюється одноособово і переходить у спадок - це:
 - а) федерація;
 - б) унітарна держава;
 - в) монархія;
 - г) республіка;
 - д) конфедерація.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Не є членами ООН:

Швейцарія, Андорра, Сан-Маріно, Ліхтенштейн, Намібія, Ватикан, Тайвань, Північна і Південна Корея, Князівство Монако, Демократична Республіка Сахраві.

Динаміка росту кількості держав – членів ООН:

РІК	1945	1948	1955	1960	1973	1989	1996
КІЛЬКІСТЬ ДЕРЖАВ	51	60	76	99	135	169	185

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №2

ТЕМА: Форми організації вивчення предмету «Суспільствознавство» в початковій школі

Цілі:

- визначити основні форми навчальної діяльності у школі;
- формувати вміння розуміти специфіку та особливості форм навчання навчальної дисципліни суспільствознавство;
- вчити використовувати навчально-методичні комплекси для підготовки занять з суспільствознавства;
- співвідносити цільові завдання і форми навчання навчальної дисципліни суспільствознавство;
- формувати вміння оцінювати ефективність різних форм навчання суспільствознавства.

Література

1. Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія / Упорядник М.П.Рагозін, О.В.Сухомлиська. – Донецьк: Донбас, 2001. – 262с.
2. Історія для громадянина: Методичний посібник для вчителів / В.Горбатенко, П.Вербицька, А.Ковтанюк. – Львів: НВФ «Українські технології», 2003. – 136с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики // Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112с.
4. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології у викладанні суспільних дисциплін. – Чернігів: 2004. – 234с.
5. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. - №33. – 23 квітня.
6. Патешков А., Пометун О., Ремех Т. Навчання в дії. – К.: АПН, 2000.
7. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі Європейського досвіду // Шлях освіти. – 1999. - №4. – с.16 - 20.

Зміст

1. Поняття про форми організації навчання в початковій школі.

2. Урок - основна форма організації процесу вивчення предмету «Суспільствознавство» у початковій школі.
3. Типи уроків громадянської освіти та виховання у початковій школі. Вимоги щодо їх організації та проведення.
4. Методика організації та проведення комбінованого уроку суспільствознавства у початковій школі.
5. Методика організації та проведення нестандартних уроків з навчальної дисципліни «Суспільствознавство» (уроки-екскурсії, уроки-подорожі, уроки-вікторини, уроки –КВК, інтерактивні уроки.

Практичні завдання до заняття

Розробити різні типи уроків, дібрати методичні матеріали та наочні посібники.

1. урок засвоєння нових знань;
2. урок формування вмінь і навичок;
3. урок застосування знань, умінь і навичок;
4. урок узагальнення і систематизації знань;
5. урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок;
6. група - комбінований урок.

(Орієнтовні теми уроків: «Ввічливість»(2 клас), «Щедрість та жадібність»(2 клас), «Культура поведінки»(3 клас), «Правила поведінки в громадських місцях»(3 клас), «Свята та традиції українського народу»(4 клас), «Культурно-історичні пам'ятки України»(4 клас).

Створити презентації до запропонованих уроків та бути готовим до їх представлення.

Теоретичний матеріал

Урок — форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу.

Урок має такі особливості:

1. Урок є завершеною та обмеженою в часі частиною навчального процесу, під час якого розв'язуються певні навчально-виховні завдання;
2. Кожен урок включається в розклад і регламентується в часі та за обсягом навчальною матеріалу;
3. Відміну від інших форм організації навчання є постійною формою, що забезпечує систематичне засвоєння учнями знань, умінь і навичок;
4. Відвідування уроків обов'язкове для всіх учнів, тому вони вивчають систему знань, поділених поурочно, в певній логіці;

5. Є гнучкою формою організації навчання, яка дає змогу використовувати різні методи, організовувати фронтальну, групову та індивідуальну навчальну діяльність учнів;
6. Спільна діяльність учителя й учнів, а також спілкування великої сталої групи учнів (класу) створює можливості для згуртування колективу дітей;
7. Сприяє формуванню пізнавальних якостей особистості (активності, самостійності, інтересу до знань), а також розумовому розвитку учнів.

Існує кілька підходів до класифікації уроків залежно від ознак, узятих за основу.

За способами проведення виділяють уроки-лекції, уроки-бесіди, уроки-диспути, уроки самостійної роботи учнів та ін.

За етапами навчальної діяльності — вступні уроки, уроки первинного ознайомлення з матеріалом, уроки формування понять, виведення законів і правил, уроки застосування знань на практиці, уроки повторення й узагальнення матеріалу, контрольні уроки, комбіновані уроки.

Найбільш вдалою в сучасній теорії та практиці навчання є класифікація, в основу якої покладено *дидактичну мету і місце уроку* в загальній системі уроків (Б. Єсіпов, М. Махмутов, В. Оніщук). Перебуваючи на однакових позиціях, ці автори пропонують різну кількість типів уроків. За класифікацією В. Оніщука розрізняють такі типи:

1. Урок засвоєння нових знань;
2. Урок формування вмінь і навичок;
3. Урок застосування знань, умінь і навичок;
4. Урок узагальнення і систематизації знань;
5. Урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь, і навичок;
6. Комбінований урок.

Структура комбінованого уроку:

- перевірка виконання учнями домашнього завдання практичного характеру; перевірка раніше засвоєних знань;
- повідомлення теми, мети і завдань уроку та мотивація навчання школярів;
- сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу ;
- осмислення, узагальнення і систематизація знань;
- підсумки уроку й повідомлення домашнього завдання.

Пошуки творчих учителів покликали до життя нові види уроків, відмінні від типових. Серед них — *уроки ділової гри, уроки прес-конференцій, уроки-КВК, уроки-змагання, уроки-консилиуми, у роки-твори, уроки-винаходи, уроки-заліки* та ін., для яких характерні: максимальна пильність, насиченість різними видами пізнавальної діяльності, запровадження самостійної діяльності учнів, використання програмованого і проблемного навчання, здійснення міжпредметних зв'язків, усунення перевантаженості учнів.

Цікавими для теорії та практики є власне *нестандартні уроки*, для яких характерне таке структурування змісту й форми, яке викликає передусім інтерес в учнів і сприяє їх оптимальному розвитку і вихованню.

До них відносять: *інтегровані уроки*, на яких матеріал кількох тем подають блоками (В. Шталов); *міжпредметні уроки*, які ставлять за мету

«спресувати» споріднений матеріал кількох предметів; *театралізовані уроки*, які проводять у межах чинних програм і відведеного навчальним планом часу. Вони збуджують інтерес до навчання, спираючись переважно на образне мислення, фантазію, уяву учнів; *сугестопедичні уроки*, що не набули поширення, оскільки механізми дії підсвідомого поки що технологічно не розроблені щодо педагогіки й окремих методик; *уроки з різновіковим складом учнів*, які передбачають подачу блоками матеріалу одного предмета, що за програмою вивчається у різних класах.

Нестандартні уроки руйнують застигли штампи так званих ЗУНів (знання, уміння, навички). Структура нових типів уроків також відмінна від традиційних.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Завдання 1

Де знаходяться ці пам'ятки культури?

Пам'ятник
Т. Г. Шевченку

Генуезька
фортеція

Андріївська
церква

Завдання 2

За допомогою малюнків-символів склади святковий календар вказуючи назву і дату свята.

Завдання 3

Закон і право — поняття близькі, але не тотожні. Порівняйте галузі права та відповідні їм галузі законодавства. Заповніть таблицю:

ГАЛУЗЬ	
ПРАВА	ЗАКОНОДАВСТВА

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Закони повинні викоріювати вади і насаджувати

доброчинність. (Цицерон)

Сором збороняє іноді те, чого не забороняють закони. (Сенека)

Совість є закон законів. (А. Ламартін)

Вищий суд — суд совісті. (В. Гюго)

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №3

ТЕМА: Перевірка та оцінювання навчальних досягнень учнів з предмету «Суспільствознавство»

Цілі:

- вчити розуміти роль перевірки та оцінювання навчальних досягнень учнів з предмету «Суспільствознавство»;
- навчити добирати ефективні форми перевірки та контролю знань та вмінь учнів з громадянської освіти;
- формувати вміння використовувати різні способи перевірки навчальних досягнень учнів з громадянської освіти;
- вчити визначати критерії оцінювання навчальних досягнень учнів та їх громадянських компетентностей.

Література

1. Барановська О. Сучасна модель оцінювання навчальних досягнень учнів: Переваги і недоліки // Рідна школа. – 2000. - №7. – с. 48 – 50.
2. Бондар В. Дидактика: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 264с.
3. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Освіта України. – 2001. – 7 лютого.
4. Вар'яно О. Громадянська освіта: європейський підхід // Директор школи. -2002. - №7.- с. 12-13.
6. Осипець Р. Критерії оцінки рівня сформованості національної самосвідомості особистості //Рідна школа. – 2000. - №1. – с. 17-19.
7. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-2 класи. - К.: Початкова школа, 2001. – 192 с.
8. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 3-4 класи. - К.: Початкова школа, 2003. – 192 с

Зміст

- 1.Перевірка та контроль навчальних досягнень учнів з навчальної дисципліни «Суспільствознавство»: завдання та функції.
2. Форми перевірки й контролю знань учнів з предмету «Суспільствознавство».

3. Методи контролю як способи перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів: (спостереження, усна, письмова та практична перевірка результатів навчання).
4. Альтернативне оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення громадянської освіти (тестування, експрес-опитування, розширене опитування, контрольна вправа, творче завдання, спостереження, самооцінка).
5. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з предмету «Суспільствознавство».

Практичні завдання до заняття

1. Скласти питання для фронтального та індивідуального опитування (клас і тема уроку обирається самостійно).
2. Виготовити зразки карток різних типів для письмового опитування учнів з теми «Правила поведінки в громадських місцях»

Теоретичний матеріал

Контроль знань учнів складається з: *перевірки* — виявлення рівня знань, умінь та навичок; *оцінки* — вимірюванім рівня знань, умінь і навичок; *обліку* — фіксування результатів у вигляді оцінок у класному журналі, щоденнику учня, відомостях.

За допомогою контролю в процесі навчання розв'язують низку завдань:

- виявлення готовності учнів до сприйняття, усвідомлення і засвоєння нових знань;
- отримання інформації про характер самостійної роботи у процесі навчання; визначення ефективності організаційних форм, методів і засобів навчання;
- виявлення ступеня правильності, обсягу і глибини засвоєних учнями знань, умінь та навичок.

Ці та інші завдання визначають зміст контролю, який змінюється із зміною дидактичних завдань.

За місцем у навчальному процесі розрізняють попередній, поточний, періодичний, підсумковий види контролю.

Попередній контроль здійснюють переважно з діагностичною метою перед вивченням нової теми або на початку уроку, семестру для з'ясування загальної о рівня підготовки учнів з предмета, щоб намітити організацію їх навчально-пізнавальної діяльності.

Поточний контроль використовують у повсякденній навчальній роботі. Він полягає в систематичному спостереженні вчителя за навчальною діяльністю учнів на уроці. *Періодичний (тематичний) контроль* передбачає виявлення й оцінку знань та умінь учнів, засвоєних

на кількох попередніх уроках, з метою визначення, наскільки успішно вони володіють системою знань, чи відповідають ці знання програмі. Підсумкове оцінювання здійснюється наприкінці семестру або навчального року. Підсумкова оцінка за семестр виставляється за результатами тематичного оцінювання, а за рік — на основі семестрових оцінок.

Загалом зміст і методика контролю на всіх етапах навчання мають спонукати учнів до пізнавальної діяльності, сприяти їх самостійності та активності, свідомому засвоєнню знань, умінь і навичок. У ст. школі, це залік та екзамен, у початковій ДПА.

Тест успішності (тест досягнень, дидактичний тест) - це серія стандартизованих завдань, які дають можливість об'єктивно визначити рівень засвоєння учнями конкретних знань, умінь і навичок. Розрізняють нормативно-орієнтовні та кретириально-орієнтовані тести.

Нормативно-орієнтовні тести успішності передбачають зіставлення індивідуального результату тестування оіфемош учня з результатами учнів нормативної вибірки. Тестовий показник може бути описаний як середній, вищий або нижчий за середній. Оцінка за виконання такого тесту практично нічого не говорить про засвоєння учнем конкретних знань, умінь і навичок. Можна одержати вищий бал за тестування і мати елементарні знання з навчального предмета і навпаки, можна продемонструвати гарні знання й одержати середній бал лише через те, що інші впоралися з цим тестом краще.

Критеріально-орієнтовні тести призначені для перевірки засвоєння учнями конкретних знань і умінь. Виконання кожним учнем такого тексту оцінюється шляхом порівняння його індивідуального результату з об'єктивним еталоном (критерієм): переліком конкретних знань і умінь, яким мають оволодіти всі учні внаслідок вивчення певної теми або предмету в цілому. Якщо результати тестування свідчать, що багато учнів не оволоділи певним матеріалом, то вчителю необхідно ретельно проаналізувати процес навчання, виявити його слабкі місця, щоб внести корективи і ліквідувати недоліки. Таким чином, дані тести забезпечують діагностичний зворотний зв'язок, внаслідок чого вони мають більше практичне значення для вчителя.

Основними показниками, що характеризують тест, є валідність і надійність. *Валідність* - показник того, що тест справді оцінює знання і уміння, для перевірки яких він призначений. *Надійність* - показник точності та стійкості результатів тесту при його багаторазовому застосуванні. Тест вважають надійним, якщо різні вчителі однаково оцінюють його виконання учнем.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Завдання 1

1. Як визначені в Конституції України:

форма правління — _____
форма державного устрою — _____
політичний режим — _____
державні символи: _____
прапор — _____
герб — _____
гімн — _____

2. Заповніть таблицю, визначивши, які питання можуть вирішуватися всеукраїнським, а які місцевим референдумом:

РЕФЕРЕНДУМ	
<i>ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ</i>	<i>МІСЦЕВИЙ</i>

Завдання 2

1. З'єднай стрілками назви музеїв та предмети, які можна в них побачити:

**ІСТОРИКО-
КРАЄЗНАВЧИЙ
МУЗЕЙ**

Картини відомих художників
скульптури

ХУДОЖНИЙ МУЗЕЙ

Колекції комах, гербарії,
чучела тварин

МУЗЕЙ ПРИРОДИ

Старовинна зброя, давній
одяг, старовинні предмети
побуту

2. Якому поняттю відповідає значення. З'єднай стрілками.

Право

Порушення норм поведінки, встановлених законом, що завдає шкоди громадянину, суспільству, державі

Правопорушення

Негативний вчинок; неправильна, шкідлива поведінка

Провина

Сукупність правил поведінки, які містяться в законах

Завдання 3 (тести)

1. Кого за законом обирають в Україні?
 - а) міністрів;
 - б) членів Уряду;
 - в) вище командування Збройних Сил;
 - г) прокурорів;
 - д) депутатів Верховної Ради.
2. Інтелігенція – це:
 - а) люди, професійно зайняті висококваліфікованою, розумовою працею;
 - б) творча меншість суспільства;
 - в) критично мислячі особистості;
 - г) працівники науки, освіти;
 - д) працівники культури.
3. Особлива виняткова обдарованість - це:
 - а) толерантність;
 - б) менталітет;
 - в) етатизм;
 - г) харизма;
 - д) плюралізм.

4. Однією з ознак держави є:
- а) добровільність членства;
 - б) територія;
 - в) демократичний централізм;
 - г) політичний режим;

К Р А Ї Н А	НАЗВА НАЙВИЩОГО ЗАКОНОДАВЧОГО ОРГАНУ
--------------------	---

д) націленість на завоювання політичної влади.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

США	КОНГРЕС
АНГЛІЯ	ПАРЛАМЕНТ
НІМЕЧЧИНА	БУНДЕСТАГ
РОСІЯ	ДЕРЖАВНА ДУМА
ІЗРАЇЛЬ	КНЕСЕТ
ІРАН	МЕДЖЛІС
ПОЛЬЩА	СЕЙМ
ФРАНЦІЯ	НАЦІОНАЛЬНІ ЗБОРИ
ІСПАНІЯ	ГЕНЕРАЛЬНІ КОРТЕСИ
МОНГОЛІЯ	ВЕЛИКИЙ ХУРАЛ
ШВЕЦІЯ	РИКСТАГ
НОРВЕГІЯ	СТАРТИНГ
ДАНІЯ	ФОЛЬКЕТИНГ
ІСЛАНДІЯ	АЛЬТИНГ
ІРЛАНДІЯ	ДОЙЛ

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №4

ТЕМА: Усвідомлення довкілля і себе у ньому. Елементи культурно-історичного середовища.

Цілі: Перевірити, поглибити та закріпити теоретичні знання щодо визначеної теми.

Література:

1. Історія для громадянина: Метод. Посіб. для вчителів / В. Горбатенко, П. Вербицька, А. Ковтанюк - Л.: НВФ «Українські технології», 2003. - 136 с.

2. Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи // Документи про школу. / Упоряд. Н. Мурашко. - К., 2004.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОН України. - 2000. - № 22.
4. Концепція громадянської освіти // Громадянська освіта: Навч. посіб. для 9-11 -х класів загальноосвітніх навч. закл. / Р. А. Арцишевський, Т. В. Бакка, І. М. Гейко та ін. - К.: Генеза, 2002.
5. Рябов С. Громадянська освіта і її роль у демократизації українського суспільства // Директор школи. - 1999. - № 45.
6. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості і школа України // Шлях освіти. - 1999. - № 4

Зміст

1. Правила поведінки у суспільстві.
2. Національна символіка і державні символи.
3. Основні права та обов'язки громадянина.
4. Конституція України, державний устрій.
5. Виховання гордості за свою Батьківщину, місце України серед інших країн світу.
6. Декларація про права людини. Конвенція прав дитини.
7. Бережливе ставлення до всього живого в довкіллі, до результатів людської праці.

Практичні завдання до заняття

1. Розробити схему розвитку одного із громадянознавчих уявлень (понять) та підготувати фрагмент уроку формування уявлення (поняття).
2. Створити презентацію до фрагменту уроку.

Теоретичний матеріал

Кожний народ має свою історію, свої історичні святині: герб, прапор, гімн.

Українська національна символіка бере свої корені з Київської Русі.

Ранньофеодальна держава Київська Русь користувалася особистою символікою князів. Проте феодальна роздрібненість країни сприяла виникненню й територіальних символів (стародавній герб Києва - архангел Михайл; герб Львова - Лев; герб Запорізької Січі - козак з мушкетом, «лицар козак зо самопалом»).

Герб - це своєрідний ключ до історії сім'ї, міста, національного утворення держави. Це пам'ятка духовної культури. У гербі у вигляді

знаків втілюються реальні події, суспільні явища, ідеологія та світосприймання.

Золотий тризуб на блакитному тлі як символ влади — Дуже давній родовий знак Рюриковичів, знак Київської держави часів Володимира Великого.

Зображення тризуба використовували українські січові Стрільці під час першої світової війни. Як державний герб Української Народної Республіки - золотий тризуб на синьому тлі - було схвалено 12 лютого 1918 р. малою радою у Коростені.

Символіку із зображенням тризуба у 20-40-х рр. нашого століття використовували різні політичні угруповання Західної України. Як державний герб тризуб було визнано 15 березня 1939 р. Сеймом Карпатської України, що проголосив самостійність цього регіону. Що ж означає тризуб? По-різному тлумачать цей знак історики. Одні вважають його зображенням церковного світильника, корогви, церковного порталу, якоря; інші - зображенням голуба, шолома, двосічної сокири або верхівки скіпетра.

Прапор - це символ державності й національної належності. Національний прапор України - синьо-жовтий. З утворенням Української Народної Республіки Центральна Рада в Києві 22 березня 1918 р. ухвалила Закон про державний прапор України - він був жовто-блакитним. У 1939 р. синьо-жовтий прапор було проголошено державним символом Карпатської України.

Гімн - це урочистий, музичний твір на вірші програмного характеру. Це символ державної єдності, який виражає Ідеологічні устої держави, її принципи, історію та програмні цілі на майбутнє.

Крім державної та національної символіки, в Україні Історично склалися народні символи - вишитий рушник, вінок, червона калина, тополя, верба, мальва, чорнобривці. Громадянські права та свободи є основою конституційно-правового статусу громадянина держави, визначають можливості його участі у суспільно-політичному та культурному житті. Стаття 3 Конституції України проголошує: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Як це не дивно, термін *«права людини»* є порівняно новим. Його почали вживати лише після Другої світової війни, і пов'язане це з розгромом фашистської Німеччини та утворенням *Організації Об'єднаних Націй*. Цим новим терміном було замінено інші - «природні

права» і «права людини», які вже адекватно не відбивали нових історичних реалій.

Розуміння громадянських прав у традиційних суспільствах асоціювалося із вільними громадянами чоловічої статі. Тільки в Новий час з подоланням релігійного догматизму та політико-економічної рабської залежності став можливим перехід у ХУІІ-ХУІІІ ст. до ліберальних уявлень про свободу та рівноправ'я, насамперед права приватної власності. Майже завершеного вигляду права та свободи людини того періоду набули в *Декларації прав людини та громадянина* від 26 серпня 1789 р. - неперевершеного за своїм всесвітньо-історичним значенням документа Великої французької революції. Підкреслюючи, що «люди народжуються й залишаються вільними та рівними у своїх правах», Декларація визначала ці права як «Свободу, Власність, Безпеку та Опір утискам», включаючи до поняття «свобода» свободу слова, об'єднань, релігійну та свободу від свавільного арешту й тюремного ув'язнення.

Конституція України ухвалена і введена в дію Верховною Радою України 28 червня 1996 року. Складається з преамбули та 15 розділів. У преамбулі підкреслюється, що ВР України ухвалює цю Конституцію — Основний Закон України від імені українського народу — громадян України всіх національностей.

У Конституції України передбачена досить жорстка процедура внесення до неї змін та доповнень. Для схвалення відповідних змін до різних її розділів вимагається від 2/3 до 3/4 голосів від конституційного складу ВР України. Якщо ж зміни стосуються чи обмежують права й свободи людини і громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи загрожують територіальній цілісності д-ви, то Конституція України взагалі не може бути змінена (ст. 157).

З прийняттям Конституції України 1996 року втратили чинність Конституція 1978 і Конституційний договір між ВР України та Президентом України від 8 червня 1995.

До основних положень Конституції України 1996 року належать норми, що визначають загальні засади державного ладу України. Згідно зі ст. 1, Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Демократична суть держави конкретизує ст.5, проголошуючи Україну республікою за формою правління, а також закріплюючи в українській державі принцип народовладдя. Народ визнається носієм суверенітету і єдиним джерелом влади. Демократизм форм правління в Україні визначається й тим, що державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та

судову. Відповідні органи здійснюють свої повноваження у встановлених конституцією межах і відповідно до законів України.

Україна є соціальною державою. У ст. 3 конституції сформульовано принцип, за яким: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... Держава відповідає перед людиною за свою діяльність».

У «Загальних засадах» закріплено характеристику України як правової держави. Ст. 8 проголошує: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права».

До основних положень, що містяться в «Загальних засадах», належить також визначення України як унітарної держави, територія якої є цілісною і недоторканою.

У «Загальних засадах» є норми щодо мовної політики. У ст. 10 проголошується: «Державною мовою в Україні є українська мова». Поряд з цим гарантується вільний розвиток, використання і захист російської та ін. мов національних меншин.

Конституція України 1996 визначає й основні напрями етнічної та культурної політики держави.

Важливими і послідовно демократичними настановами «Загальних засад» є ті, що визначають український народ як суб'єкт права власності на землю, її надра, повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України. Право користуватися природними об'єктами, що є власністю народу відповідно до закону, має кожний громадянин України.

Конституція України визначає правовий статус власності: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству». У конституції підкреслюється, що основним національним багатством України є земля, яка перебуває під особливою охороною держави, а також гарантується право власності на землю, яке набувається і реалізується тільки відповідно до закону.

У «Загальних засадах» встановлюються також основи національної безпеки та зовнішньополітичної діяльності України.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом, а також не допускається розташування іноземних військових баз.

Визначаючи спрямованість зовнішньополітичної діяльності держави, Конституція України 1996 робить наголос на забезпеченні національних інтересів та безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного

співтовариства за загально визнаними принципами й нормами міжнародного права.

Розділ «Загальні засади» завершується описом державних символів України — державного прапора, державного герба і державного гімну.

Загальна Декларація Прав Людини (ЗДПЛ) - декларація, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року в Паризькому палаці Шайо. Декларація стала результатом безпосереднього досвіду Другої Світової Війни і представляє перше глобальне вираження прав, на які усі люди мають невід'ємне право. Повний текст опублікований Організацією Об'єднаних Націй на їх веб-сайті.

Декларація складається з 30 статей, які лягли в основу наступних міжнародних договорів, у регіональні документи по правах людини, національні конституції та інші закони. Міжнародний законопроект з прав людини складається з Всесвітньої Декларації Прав Людини, Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та двох факультативних протоколів до неї. У 1966 році Генеральна Асамблея прийняла два докладних договори, які завершують Міжнародний законопроект про права людини. В 1976 році, після того як договори були ратифіковані достатнім числом окремих націй, законопроект набув статусу міжнародного права.

Декларація введена в експлуатацію в 1946 році і була розроблена протягом двох років Комісією з прав людини. Комісія складалася з 18 членів різних національностей та політичних поглядів. Загальна декларація прав людини, Редакційний комітет під головуванням Елеонори Рузвельт, яка був відома своєю правозахисною діяльністю.

За дорученням генерального секретаря ООН підготовку проекту Декларації очолив канадець Джон Пітерс Гамфрі. Незадовго до того, як його призначили директором Відділу прав людини ООН. Для роботи над підготовкою документа, що спочатку мислився як міжнародний законопроект про права була утворена комісія з прав людини.

Британські представники були вкрай розчаровані, що пропозиція мала моральне, але не юридичне зобов'язання. (І його не було, поки в 1976 році Міжнародний пакт про громадянські і політичні права не набули чинності, надаючи юридичний статус найбільшій декларації).

Членство в комісії за задумом мало представляти все людство. До комісії ввійшли представники Австралії, Бельгії, Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки, Чилі, Китайської Республіки, Куби, Єгипту, Франції, Індії, Ірану, Лівану, Панами, Філіппін, Сполученого

Королівства, Сполучених Штатів Америки, Радянського Союзу, Уругваю та Югославії. До відомих членів комісії входили Елеонора Рузвельт зі США (яка була головою), Рене Кассен з Франції, Чарльз Малік з Лівану, П.К Чанг з Республіки Китаю, і Ганза Мехта з Індії. Хамфрі впровадив початковий проєкт, який став робочим текстом комісії.

Проєкт був внесений на обговорення комісії з прав людини економічної і соціальної Ради, третього Комітету Генеральної Асамблеї, перш ніж бути поставленим на голосування. В ході цих обговорень було зроблено багато поправок і пропозицій державами-членами ООН.

Конвенція ООН з прав дитини — міжнародний правовий документ, що визначає права дітей в державах-учасницях. Конвенція з прав дитини є першим і основним міжнародно-правовим документом обов'язкового характеру, що присвячений широкому спектру прав дитини. Документ складається з 54 статей, що деталізують індивідуальні права осіб віком від народження до 18 років (якщо згідно застосовним законам повноліття не настає раніше) на повний розвиток своїх можливостей в умовах, вільних від голоду і нужди, жорстокості, експлуатації та інших форм зловживань. Учасниками Конвенції з прав дитини є Святий Престол і всі країни-члени ООН, крім США, Південного Судану і Сомалі.

Конвенція про права дитини прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. У 2009 році світова спільнота відзначала 20-річчя підписання Конвенції ООН про права дитини.

Конвенція ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 та набула чинності для України 27 вересня 1991. В 1993 в Києві створено Всеукраїнській комітет захисту дітей. Згідно з Конвенцією в квітні 2001 прийнято Закон про охорону дитинства.

У 2003 та 2005 роках відповідно український Парламент ратифікував два факультативних протоколи до Конвенції:

- про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії
- щодо участі у збройних конфліктах.

Періодично, один раз на чотири роки, Україна звітує перед Комітетом ООН з прав дитини про дотримання положень згаданої Конвенції. Охорону дитинства в Україні визначено стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Протягом 2002–2006 рр. державою було здійснено суттєві кроки на шляху до захисту прав дітей, керуючись при цьому принципами першочергової турботи про дітей, пріоритетності прав дитини. Державна політика в Україні у сфері дитинства була протягом зазначених років спрямована на:

- удосконалення нормативно-правової бази охорони дитинства, в тому числі імплементацію норм міжнародного права до національного законодавства;
- реформування державної системи влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- посилення соціального захисту малозабезпечених сімей з дітьми;
- розвиток мережі закладів і установ, що працюють в інтересах дітей;
- посилення міжсекторальної співпраці органів державної влади та посилення їх взаємодії з громадськими організаціями, які опікуються проблемами дитинства;
- посилення державного контролю і захисту дітей від жорсткого поводження, насильства й експлуатації;
- боротьбу з ВІЛ/СНІДом.

В Україні підвищилась увага з боку державних органів до соціальних проблем дитинства та захисту прав дітей як на політичному, так і законодавчому рівнях. Уряд України продовжує здійснювати заходи, спрямовані на приведення внутрішнього законодавства й практики у відповідність до принципів і положень Конвенції ООН про права дитини. Загалом в Україні законодавчо визначені та реалізуються на практиці засоби захисту прав дітей. Відповідно до законодавства дитина має право особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів (стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства»). Крім цього, дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років (стаття 152 Сімейного кодексу України).

Невирішеним для України залишилося і питання визначення обсягу та частки державних бюджетних коштів, що асигнуються на дітей через державні й приватні установи і організації для оцінювання ефективності таких асигнувань, а також їх вплив на доступність, якість і ефективність послуг для дітей у різних секторах (п.18 с Заключних зауважень та рекомендацій). Проте, певні позитивні зміни в цьому питанні сталися протягом наступних років.

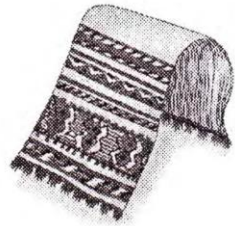
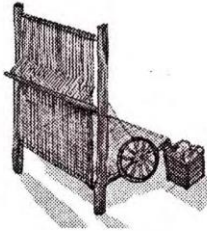
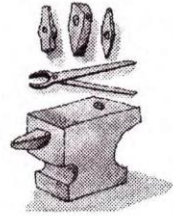
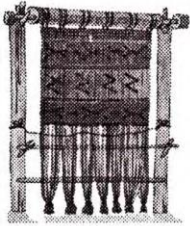
Конвенція ООН з прав дитини — міжнародний правовий документ, що визначає права дітей в державах-учасниках. Конвенція з прав дитини є першим і основним міжнародно-правовим документом обов'язкового характеру, що присвячений широкому спектру прав дитини. Документ складається з 54 статей, що деталізують індивідуальні права осіб віком

від народження до 18 років (якщо згідно застосовним законам повноліття не настає раніше) на повний розвиток своїх можливостей в умовах, вільних від голоду і нужди, жорстокості, експлуатації та інших форм зловживань.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Завдання 1

1. Підпиши назви цих ремесел:

2. Дай відповіді на питання:

1) Назви найбільші міста України

2) Яке стародавнє місто розкинулося біля підніжжя одного з відрогів Гологір? _____

3) Яке гірське озеро на Закарпатті місцеві жителі називають Морським Оком? _____

4) Як називається найвища гора України? _____

5) Яка ріка є найбільшою в Україні? _____

- 6) Які галузі господарства розвиваються в нашій країні?

- 7) У якому місті розвинута важка індустрія країни?

- 8) Яке місто славиться найкращим у Європі шоколадом?

- 9) У якому місті знаходиться завод, сири якого одержали золоті та срібні медалі на міжнародних ви-
ставках?

- 10) Хто із видатних людей прославив українську
землю?

Завдання 2

1. Якому поняттю відповідає визначення. З'єднай стрілками.

Право	Порушення норм поведінки, встановлених законом, що завдає шкоди громадянину, суспільству, державі
Правопорушення	Негативний вчинок; неправильна, шкідлива поведінка
Провина	Сукупність правил поведінки, які містяться в законах

2. Поясни за допомогою малюнків, що таке добро і зло.

Образ добра

Образ зла

Завдання 3

1. Заповніть та проаналізуйте таблицю.

Міжнародні правові акти, що забезпечують права людини	Міжнародні організації захисту прав людини

2. Позначте «+» правильні відповіді.

- Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.
- Тільки за рішенням суду можна порушити право на недоторканість особи.

- ❑ За незаконний обшук, вчинений посадовою особою, передбачена кримінальна відповідальність.
- ❑ Держава не має права за будь-яких обставин обмежувати виїзд громадян за кордон.
- ❑ 14 -річний учень дав згоду на проведення з ним наукових дослідів, що і було юридично оформлено.
- ❑ Начальник управління внутрішніх справ дав дозвіл на підслуховування телефонних розмов особи, яка підозрювалась у скоєнні тяжкого злочину.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Письменник-публіцист В. Цветов залишив цікаві нотатки про спосіб життя японців, їх «діловий стиль» тощо. От як, наприклад, домовляються в Японії...

— Скажіть, будь-ласка, де у вас сховище для зберігання корму? — запитав я у селянина, про господарство якого знімав телевізійний репортаж. Господарство складалося з двох довгих одноповерхових сараїв. У них тримали 50 тис. курей, що несуть яйця.

— Не бачу я і місця, де ви тримаєте знесені курами яйця, — допитувався я у селянина.

— Навіщо мені сховище, якщо корму у мене — лише добовий запас?

— відповів селянин питанням на питання.

— Чим же ви збираєтесь годувати курей завтра? — не вгамовувався я.

— Завтра корм привезе пан Хосода. Він спеціалізується на цьому, — сказав селянин.

— А якщо не привезе? — засумнівався я.

— Тобто, як не привезе? — перепитав селянин з інтонацією, начебто я засумнівався в неминучості сходження сонця.

— Ну раптом помре, — вирішив я змодельувати екстремальну ситуацію.

— Дружина пана Хосоди привезе. — Селянин розмовляв із поблажливою впевненістю гросмейстера, що розбирає для аматора шахову партію.

— Дружина буде ховати чоловіка! — наполягав я.

— Син пана Хосоди привезе. — Аля селянина це було очевидніше за таблицю множення.

— Син поїде на похорон також!

— Сусід пана Хосоди привезе.

— У вас що, підписано такий суворий контракт із паном Хосодою?
— запитав я.
— Навіщо нам контракт? — здивувався селянин. — Пан Хосода, — роз'яснював він, — пообіцяв мені привозити корми щодня.
— Добре, — примирився я, але згадав, що у господарстві немає приміщення для зберігання і готової продукції — яєць, і поцікавився причиною цього.
— Оптова фірма забирає, — відповів селянин і, передбачаючи мої наступні питання, додав: — Забирає щодня і ніколи не підводить. Забирає також без контракту.
(В. Цветов «П'ятнадцятий камінь Саду Рьоандзі»)
Як бачимо, подібні домовленості в Японії виявляються міцнішими за писані контракти.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №5

ТЕМА: Методика формування системи громадянських компетентностей учнів початкової школи

Цілі:

- формувати у студентів знання системи освітніх компетентностей;
- вчити розуміти поняття та сутність громадянських компетентностей та використовувати громадянські компетентності у процесі викладання громадянської освіти;
- вчити аналізувати структурні компоненти громадянських компетентностей; оцінювати значення соціуму для формування громадянських компетентностей особистості;
- визначати компетентності необхідні, для функціонування дитячого учнівського колективу

Література:

1. Бабанов К. Учнівські компетенції як складова програм з історії для 12-річної школи / К.Бабанов // Історія в школах України. – 2004. - №7.
2. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Н.М.Бібік . – К.: К.І.С., 2004. – С. 47 – 53.
3. Бібік Н.М., Єрмаков І.Г., Овчарук О.В. Компетентнісна освіта – від теорії до практики / Н.М.Бібік, І.Г.Єрмаков, О.В.Овчарук. – К.: Плеяда, 2005. – 120 с.
3. Громадянська освіта: теорія та методика навчання // Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2008.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Постанова кабінету міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) – Інформаційний збірник та коментарі міністерства освіти і

науки, молоді та спорту України. – К. «Педагогічна преса», лютий 2012. - № 4-5.

5. Дух Л.І. Інформаційно-комунікаційні технології у викладанні громадянської освіти / Дух Л.І. // Робочі матеріали проекту «Громадянська Освіта-Україна».- 2007.
6. Закон України «Про загальну середню освіту» (зі змінами № 3701-VI від 06.09.2011 р.) -www.rada.gov.ua
7. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики // Під заг. ред. Овчарук О.В. К.: К.І.С., 2004. – 112 с.
8. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Овчарук О. // Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
9. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / Пометун О.І. // Вісник програм шкільних обмінів . – 2005. – № 23. – С. 18

Зміст

1. Освітні компетентності як інтегральні характеристики якості підготовки учнів.
2. Структурні компоненти освітніх компетентностей: початковий особистісний досвід, знання, вміння і навички, способи діяльності, особистісні цінності.
3. Соціальна та життєва компетентність як ключові предмети «Громадянська освіта» у початковій школі.
4. Зміст та етапи формування соціальної та життєвої компетентності для учнів на уроках з дисципліни «Громадянська освіта».

Практичні завдання до заняття

1. Розробити бесіду для учнів першого класу «Національна символіка України»
2. Створити презентацію до бесіди.
3. Представити бесіду.

Теоретичний матеріал

Сучасний світ з кожним роком стає дедалі складнішим, динамічнішим, тому інтеграція в сьогоденне суспільство і знаходження свого місця в житті вимагають значних зусиль від кожної людини. Треба не просто багато знати, а й уміти постійно розширювати й оновлювати знання, відкидаючи ті, що не витримали перевірки досвідом і часом. Доводиться постійно розв'язувати численні проблеми на роботі і в особистому житті, прогнозувати свої плани і методи їх здійснення. Отже,

нині тільки та людина може повноцінно діяти в сучасному світі, яка здатна прийняти самостійне рішення. Усі ці обставини зумовлюють потребу в оволодінні сучасними **компетентностями**, які дають особистості можливість реалізувати в житті свій пізнавальний, творчий, діяльнісний потенціал.

К. Баханов подає такі визначення:

- **компетенція** - необхідний комплекс знань, навичок, ставлення та досвіду, що дають змогу ефективно виконувати діяльність або певну функцію. Визначається державою, певними установами або окремими особами, які організують той чи інший вид діяльності;
- **компетентність** - загальна здатність особистості, що характеризується складними уміннями, ґрунтується на знаннях, які дають змогу ефективно діяти або виконувати певну функцію.

Система компетентностей в освіті України має ієрархічну структуру і складається з таких рівнів:

1. Ключові компетентності (міжпредметні та надпредметні компетентності) - здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культурнодоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи актуальні індивідуальні та соціальні проблеми.

2. Загальногалузеві компетентності - компетентності, які формуються учнем упродовж засвоєння змісту певної освітньої галузі в усіх класах середньої школи і які відбиваються в розумінні «способу існування» відповідної галузі - тобто того місця, яке ця галузь посідає в суспільстві, а також уміння застосовувати їх на практиці у межах культурно доцільної діяльності для розв'язку індивідуальних та соціальних проблем.

3. Предметні компетентності - складова загальногалузевих компетентностей, яка стосується конкретного предмета.

Ключовими компетентностями, яких має набути кожен випускник загальноосвітнього навчального закладу, на думку О. Пометун, є: навчальна, культурна, громадянська, соціальна та підприємницька компетентності.

Навчальна компетентність - це інтелектуальний розвиток особистості та здатність учитися упродовж усього життя.

Культурна компетентність - здатність жити та взаємодіяти з іншими в умовах полікультурного суспільства, керуючись національними та загальнолюдськими духовними цінностями.

Громадянська компетентність - здатність захищати та піклуватися про відповідальність, права, інтереси та потреби людини й громадянина Української держави та суспільства.

Соціальна компетентність - володіння сукупністю засобів, що дають можливість особистості взаємодіяти з різними соціальними групами та соціальними інститутами суспільства.

Підприємницька компетентність - володіння засобами, що дають особі можливість ефективно організувати власну та колективну трудову й підприємницьку діяльність.

До формування громадянських компетентностей мають залучатися всі інститути як держави, так і громадянського суспільства. Важко уявити собі державу, яка б не була зацікавлена в консолідації зусиль народу і влади для досягнення добробуту, суспільної солідарності. Важко уявити і громадянське суспільство, яке б не прагнуло до розбудови демократії, стабільності та взаєморозуміння. У розвитку громадянської компетентності особистості зацікавлені місцева громада, громадські організації. Особливе місце належить школі, адже саме тут людина отримує перші громадянські знання і громадянський досвід.

Тож педагоги мають використати весь освітній потенціал, власні педагогічні й життєві надбання для громадянського виховання учнівської молоді. Сучасна педагогіка дає достатній арсенал технологій для формування підвалин громадянської компетентності, а зміст навчальних дисциплін - достатню кількість громадянських знань. До формування громадянських компетентностей мають залучатися всі інститути як держави, так і громадянського суспільства. Важко уявити собі державу, яка б не була зацікавлена в консолідації зусиль народу і влади для досягнення добробуту, суспільної солідарності. Важко уявити і громадянське суспільство, яке б не прагнуло до розбудови демократії, стабільності та взаєморозуміння. У розвитку громадянської компетентності особистості зацікавлені місцева громада, громадські організації. Особливе місце належить школі, адже саме тут людина отримує перші громадянські знання і громадянський досвід.

Тож педагоги мають використати весь освітній потенціал, власні педагогічні й життєві надбання для громадянського виховання учнівської молоді. Сучасна педагогіка дає достатній арсенал технологій для формування підвалин громадянської компетентності, а зміст навчальних дисциплін - достатню кількість громадянських знань.

Особливістю завдань громадянської освіти у початковій школі (1-5 класи) є створення умов для формування елементарних знань про державу, закони, права і відповідальність людини і громадянина, основні моральні цінності і норми поведінки. На цьому ступені у дитини розвиваються такі комунікативні здібності, завдяки яким вона може інтегруватися в суспільство, формується уміння спілкуватися й

розв'язувати конфліктні ситуації через діалог. Закладаються основи ціннісних орієнтацій свідомого громадянина.

САМОСТІЙНА РОБОТА

Завдання 1

1. Поясніть значення слів:

Чесноти — _____

Недоліки — _____

2. Серед наведених нижче слів підкресли зеленим кольором чесноти, а червоним недоліки:

Делікатність, ввічливість, безтактність, жорстокість, милосердя, зазнайство, хвалькуватість, пристосовництво, байдужість, щирість, зневага, відвертість, тактовність.

3. Намалюй своє оточення.

Опиши себе. Який ти?

Завдання 2

1. Доповніть інформацію:
Правові питання сім'ї і шлюбу в Україні визначаються:
Конституцією України ст. _____
кодексом _____
законами _____
Конвенція про права дитини (1989 р .) визначає статус дитини до _____ років.
В Україні встановлено мінімальний шлюбний вік для чоловіків _____ років, для жінок _____ років.
2. Дайте визначення
Опіка — це _____

Піклування — це _____

Завдання 3 (тести)

1. Людину відрізняє від тварини:
 - а) уміння орієнтуватися в просторі;
 - б) здатність до самозахисту;
 - в) інстинкт самозбереження;
 - г) самосвідомість;
 - д) турбота про дітей.
2. Престиж особистості являє собою:
 - а) майнове становище особи;
 - б) певне становище людини в системі суспільних зв'язків;
 - в) сукупність юридичних прав і обов'язків людини;
 - г) значимість окремої людини для тієї або іншої соціальної групи, суспільства в цілому;
 - д) загально визнаний вплив якої-небудь особи.
3. Форма чуттєвого пізнання, яка дає відображення окремих властивостей предмета, явища, називається:
 - а) відчуття;
 - б) сприйняття;
 - в) подання;
 - г) умовивід;
 - д) судження.
4. Цивілізація – це:
 - а) технологічна культура суспільства;
 - б) наука, освіта;
 - в) те, що стосується життєзабезпечення суспільства;
 - г) інтелектуальне на відміну від духовного;
 - д) все вище перераховане.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Майже всі країни світу у встановленому законом порядку захищають власні державні символи.

Зокрема, за глум над державною символікою передбачені певні види покарань.

Україна.

Позбавлення волі до двох років або виправні роботи на той самий термін, або штраф до 3,5 офіційно встановлених мінімальних розмірів зарплати.

США.

Штраф до 1000 доларів або позбавлення волі до одного року.

Італія.

Позбавлення волі на строк від одного до трьох років.

ФРН.

Позбавлення волі строком від одного до трьох років або грошовий штраф.

Швеція.

Позбавлення волі до шести місяців або грошовий штраф.

Велика Британія.

Спеціальні норми про відповідальність за глум над символами держави в кримінальному законодавстві відсутні.

ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ №6

ТЕМА: Методи навчання громадянської освіти у початковій школі

Цілі:

- актуалізувати знання студентів про дидактичну суть і структуру методу навчання;
- з'ясувати зміст понять «загально-дидактичний метод», «конкретно-предметний метод», «прийом»;
- класифікувати методи навчання громадянської освіти з урахуванням їх внутрішньої і зовнішньої сторін (за рівнем пізнавальної самостійності учнів та за джерелом здобуття інформації);
- визначити особливості методів навчання, що використовуються в процесі вивчення «Я у світі» (розповіді, бесіди, спостереження, практичні роботи, метод проектів, ігрові методи тощо), їх структуру, види, критерії вибору, дидактичні цілі й методику використання;
- охарактеризувати головні критерії вибору методів у процесі вивчення «Я у світі».

Література:

1. Бібік, Н. М. «Я у світі»: зміст і методичні підходи реалізації [Текст] /Н. М. Бібік // Методичний коментар до навчальних програм для 1–4 класів :Дайджест / [укл. О. В. Онопрієнко]. – Донецьк, 2012. – С. 84–90.
2. Бібік Н.М. Я у світі.3 клас: підруч. для загально освіт. навч. закл. / Н.М. Бібік. – Х.: Вид. група «Основа», 2013. – 160 с.
3. Дещо про предмет «Я у світі» та новий підручник // Початкове навчання та виховання.- №10-11 2014- с.77-79.
4. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики: Науково-методичний посібник / За ред.. І.Г. Єрмакова – Запоріжжя: Центрiон, 2005. –с.418-427.
5. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – с.204-211.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручн. –К. : Грамота, 2012. – 504 с.
7. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я. Савченко. – 2-ге вид., доповн., переробл. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226 с.

Зміст

1. Класифікація методів навчання з урахуванням їх внутрішньої і зовнішньої сторін та логіки пізнавальної діяльності учнів.
2. Методи навчання за джерелом здобуття інформації: словесні, наочні, практичні.
3. Методи навчання за рівнем пізнавальної самостійності (внутрішня сторона, зміст): пояснювально-ілюстративний, інструктивно-репродуктивний, проблемного викладу, евристичний (частково-пошуковий), дослідницький (пошуковий).
4. Методи виховання громадянських якостей особистості:
 - методи формування свідомості і переконань (розповідь, пояснення, бесіда, діалог, переконання, приклад);
 - методи організації діяльності, стосунків, спілкування і формування позитивної громадянської поведінки (вправи, тренування, доручення, педагогічні вимоги, сюжетно-рольові ігри, виховуючі ситуації);
 - методи стимулювання волі та корекції діяльності, поведінки (заохочення, покарання, змагання).
5. Активні методи та особливості їх використання в процесі вивчення курсу «Я у світі» у початковій школі: інтерактивні методи, рольова гра, моделювання, проекти, ігри, драматизації тощо.

6. Проект як метод навчання. Методика використання методу проектів у процесі вивчення курсу громадянської освіти.
7. Вибір і оптимальне поєднання методів у процесі вивчення «Я у світі».

Практичні завдання до заняття

1. Скласти план конспект уроку з курсу «Я і Україна» громадянська освіта (клас, тема на вибір) з використанням методів описаних у плані лабораторної роботи.
2. Бути готовим провести урок.

Теоретичний матеріал

Методи навчання - способи взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, за допомогою яких здійснюється процес навчання, тобто озброєння учнів певними знаннями, уміннями та навичками. Або *методи навчання* – способи спільної діяльності вчителя і учнів спрямовані на розв'язання поставлених навчальних завдань.

Метод навчання визначає характер і спосіб діяльності вчителя та учнів. Він являє собою впорядковану систему взаємопов'язаних прийомів педагогічної діяльності вчителя і навчально-пізнавальної діяльності учнів. Метод навчання складається з окремих компонентів. Основним компонентом є прийом навчання.

Словесні методи навчання - розповідь, бесіда, пояснення, інструктаж, шкільна лекція, робота з підручником.

Розповідь - послідовне розкриття змісту навчального матеріалу, це монологічна форма передачі знань учням. Її особливістю є відсутність питань.

Позитивне в методі розповіді є виклад значної кількості інформації за короткий час, емоційний характер розповіді впливає на почуття учнів. **Недолік** методу розповіді - мисляча активність учнів невисока.

Види розповіді: 1) розповідь-вступ; 2) розповідь-виклад; 3) розповідь-заключення.

Розповіді поділяють також на: *художні* (образний переказ фактів, вчинків дійових осіб (наприклад, розповіді про географічні відкриття, написання художніх творів створення мистецьких шедеврів та ін.), *наукові та науково-популярні* (грунтуються на аналізі фактичного матеріалу, тому виклад пов'язаний з теоретичним матеріалом, з абстрактними поняттями.), описові (послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ навколишньої дійсності (опис історичних пам'яток, музею-садиби та ін.).

Пояснення — словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладі, наочних посібників, слів, термінів тощо.

Метод пояснення переважно використовують під час викладання нового матеріалу, а також у процесі закріплення, особливо тоді, коли вчитель бачить, що учні щось не зрозуміли.

Методика пояснення:

- супроводжувати пояснення наочністю, записами на дошці;
- пояснення повинно спиратися на опорні знання учнів,
- пояснення повинно бути доказовим, науково переконливим;
- у процесі пояснення доцільно використовувати прийом порівняння, логічні паузи, за допомогою яких виділяють головну думку.

Бесіда — метод навчання, що передбачає запитання і відповіді, отже існує діалог між учителем та учнями. Види питань: основні, додаткові, навідні.

За призначенням у навчальному процесі розрізняють бесіду вступну, бесіду-повідомлення, повторення, контрольну.

Вступну бесіду проводять з учнями як підготовку до лабораторних занять, екскурсій, до вивчення нового матеріалу.

Бесіда-повідомлення базується переважно на спостереженнях, організованих учителем на уроці за допомогою наочних посібників, записів на дошці, таблиць, малюнків, а також на матеріалі текстів літературних творів, документів.

Бесіду-повторення використовують для закріплення навчального матеріалу.

Контрольну бесіду — для перевірки засвоєних знань.

За формою проведення розрізняють бесіди: індивідуальну (коли вчитель запитує одного учня з метою перевірки його знань) і фронтальну (вчитель ставить запитання до всього класу, а також, коли запитання ставить один учень, а відповідає інший або вчитель).

За характером діяльності учнів у процесі бесіди виділяють такі їх основні види: репродуктивна, евристична, катехізисна.

Репродуктивна бесіда спрямована на відтворення раніше засвоєного матеріалу. Її проводять з вивченого навчального матеріалу. Відповідаючи на запитання вчителя, учні повторюють пройдений матеріал, закріплюють його, водночас демонструючи рівень засвоєння. Така бесіда може бути супутньою, поточною, підсумковою, систематизуючою.

Евристична бесіда (сократівська) включає елемент творчості, вимагає роздумів, це послідовні проблемні запитання, у ході відповідей на які учнів встановлюють внутрішні причинно-наслідкові зв'язки між

явищами. До неї вдаються лише за умови належної підготовки вчителя, досконалого володіння ним методикою навчання й відповідного рівня мислення учнів.

Катехізісна бесіда спрямована на відтворення відповідей, які потребують тренування пам'яті. Її використовували ще в середньовічних школах. За таким самим принципом побудований церковний підручник, в якому релігійні істини поділено на запитання й відповіді.

Наочні методи навчання забезпечують залучення учнів до активної діяльності із засвоєння знань. До них належать: спостереження, ілюстрування, демонстрування.

Метод спостереження - тривале, цілеспрямоване сприйняття об'єктів або явищ із фіксацією змін, які в них відбуваються, виявленням внутрішніх зв'язків та розкриття сутності явищ.

Метод ілюстрування - включає роботу з наочними посібниками (показ плакатів, карт, схем). Може бути цілісний показ, показ окремих частин, показ взаємозв'язків або певних етапів.

Метод демонстрування - показ рухомих засобів наочності (приладів, технічних установок і т. д.). Цей метод ефективний, коли всі учні мають змогу сприймати предмет або процес, а вчитель зосереджує їхню увагу на головному, допомагає виділити істотні сторони предмета, явища, роблячи відповідні пояснення.

Практичні методи забезпечують набуття знань не лише через розумові дії, а й через практичні: вправи, лабораторні роботи, практичні роботи, графічні і дослідні роботи.

Вправи — багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, яке спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням. Використовують такі види вправ:

підготовчі — готують учнів до сприйняття нових знань і способів їх застосування на практиці;

вступні — сприяють засвоєнню нового матеріалу на основі розрізнення споріднених понять і дій;

пробні — перші завдання на застосування щойно засвоєних знань;

тренувальні — набуття учнями навичок у стандартних умовах (за зразком, інструкцією, завданням);

творчі — за змістом і методами виконання наближаються до реальних життєвих ситуацій;

контрольні — переважно навчальні (письмові, графічні, практичні вправи).

Лабораторні роботи — вивчення у шкільних умовах явищ природи за допомогою спеціального обладнання.

Цінність лабораторних робіт у тому, що вони сприяють зв'язку теорії з практикою, озброюють учнів одним із методів дослідження в природних умовах, формують навички використання приладів, вчать обробляти результати вимірювань і робити правильні наукові висновки і пропозиції.

Практичні роботи — за характером діяльності учнів близькі до лабораторних робіт. Вони передбачені навчальними програмами, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. Практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмій і навичок, необхідних для майбутнього життя та самоосвіти.

Дослідні роботи - пошукові завдання і проекти, що передбачають індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань учнів. їх застосовують у процесі вивчення будь-яких предметів, передусім на факультативних і гурткових заняттях.

Пояснювально-ілюстративний метод

Сутність цього методу полягає: в тому, що вчитель, користуючись різними засобами, повідомляє: спеціально підготовлену, систематизовану інформацію, а учні сприймають її, осмислюють і фіксують у пам'яті.

Пояснювально-ілюстративний і репродуктивний методи забезпечують формування знань, навичок і умінь, але не гарантують розвитку творчих здібностей учнів. Це досягається проблемними методами, першим з яких є проблемний виклад навчального матеріалу.

Метод проблемного викладу

Метод проблемного викладу є перехідним від виконавської до творчої діяльності. На певному етапі навчання учні ще не можуть самостійно розв'язувати проблемні завдання. Тому вчитель ставить проблеми і сам їх розв'язує, демонструючи шлях наукового мислення і пошукової діяльності

Частково-пошуковий (евристичний) метод

З метою поступової підготовки учнів до самостійного розв'язання проблем їх необхідно попередньо вчити виконувати окремі кроки пошукової діяльності, окремі етапи дослідження. В одному випадку їх навчають баченню проблем, пропонуючи ставити запитання до картини, документа, викладеного матеріалу; в іншому випадку від них вимагають самостійно побудувати доведення, у третьому - зробити висновки з представлених фактів; у четвертому - висловити припущення; у п'ятому - скласти план його перевірки тощо.

Дослідницький метод

Сутність дослідницького методу полягає в організації пошукової, творчої діяльності учнів, спрямовані на розв'язання нових для них

проблем. Учитель пропонує для самостійного дослідження ту або іншу проблему, яку учні розв'язують, застосовуючи необхідні для цього знання, засоби і способи діяльності.

Метод проектів – педагогічна технологія, зорієнтована не на інтеграцію фактичних знань, а на їх застосування і набуття нових. Активне включення учнів у зміст тих або інших проектів дає можливість засвоїти нові способи людської діяльності в соціокультурному середовищі.

Великою перевагою проектної діяльності є вміння, які набувають учні, а саме:

- планувати свою роботу, попередньо пропраховуючи можливі результати;
- використовувати багато джерел інформації;
- самостійно збирати і накопичувати матеріал;
- аналізувати, спів ставляти факти, аргументувати свою думку;
- приймати рішення;
- встановлювати соціальні контакти (розподіляти обов'язки, взаємодіяти один з одним);
- створювати «кінцевий продукт» - матеріальний носій проектної діяльності;
- представляти створене перед аудиторією;
- оцінювати себе та інших.

Метод проектів припускає розв'язання певної проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого – інтегрування знань і вмінь з різних галузей науки, техніки, творчих галузей. Результати виконання проектів мають бути «відчутними», тобто, якщо це теоретична проблема, - то конкретне її розв'язання, якщо практична – готовий продукт проекту. Метод проектів можна використовувати як самостійну (індивідуальну) чи групову роботу учнів упродовж різного за тривалістю часу, а також з використанням сучасних засобів інформаційних технологій, зокрема комп'ютерних, телекомунікаційних.

САМОСТІЙНА РОБОТА

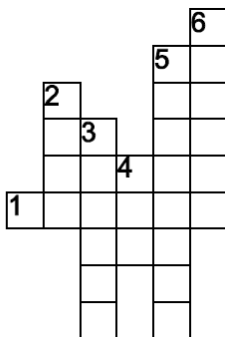
Завдання 1

По горизонталі:

1. Група близьких родичів.

По вертикалі:

2. Як ще називають батька?
3. Ким тобі приходиться мамин брат?
4. Особа чоловічої статі стосовно своїх батьків?
5. Діти, що народилися в сім'ї в один день?
6. Маленький хлопчик або дівчинка.

Завдання 2

1. Записати прислів'я по темі «Чому не можна завдавати шкоди собі та іншим».

2. Людина живе в суспільстві, і її поведінка підпорядковується цілому ряду соціальних норм. Дайте визначення:

Соціальні норми — це _____

3. Дайте визначення понять, що характеризують різні політичні режими:

• Тиранія — це _____

• Деспотія — це _____

• Теократія — це _____

• Охлократія — це _____

• Аристократія — це _____

Завдання 3(тести)

1. До основних ознак нації належать (вилучіть зайве):
 - а) спільність території;
 - б) єдність походження;
 - в) спільне громадянство;
 - г) загальна культура (символи, цінності, традиції);
 - д) етноісторична ідентифікація (ототожнення себе зі своїм народом).

2. Одним з джерел влади є:
 - а) толерантність;
 - б) апатія;
 - в) багатство;
 - г) прагматизм;
 - д) байдужість.

3. Соціально-історичними формами спільності є (викреслити зайве):
 - а) каста;
 - б) клас;
 - в) стан;
 - г) плем'я;

д) страти.

4. Природно-історичною спільністю людей є:

- а) плем'я;
- б) покоління;
- в) стан;
- г) каста;
- д) нація.

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Арнольд Тойнбі класифікує за певними ознаками людську спільноту і виділяє в її історії **21 цивілізацію**:

еллінську, західну, єгипетську, шумерську, мінойську, індську, хеттську, вавилонську, православну (основну), православну (в Росії), далекосхідну (в Кореї, Японії), іранську, сирійську, арабську, індуїстську, китайську, далекосхідну (основну), андську, майямську, юкатанську, мексиканську.

Цікаві і нетрадиційні точки зору на генезис людської цивілізації, розвиток її складових, держави і права ви зможете знайти у книгах:

- Ясперс К.* **Смысл и назначение истории.** — М., 1991;
- Сорокин П.* **Человек. Цивилизация. Общество.** — М., 1992;
- Шпенглер О.* **Закат Европы.** — М., 1993;
- Тойнбі А.* **Розуміння історії.** — К., 1996.

СЛОВНИК З ТЕОРІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Абсолютна монархія – форма державного правління, яка визнає за монархом необмежену владу.

Авторитаризм (лат. *autoritas* – повна влада) – політичний режим, який характеризується значною концентрацією влади в руках однієї особи або групи, а також обмеженням та звуженням політичних прав і свобод громадян, їхніх об'єднань тощо.

Активність політична (лат. *activus* – діяльний) – одна із форм суспільної активності, діяльність соціальних суб'єктів, мета якої – впливати на прийняття політичних рішень, здійснення власних інтересів.

Апатриди – особи, які не мають громадянства (підданства).

Аполітичність – негативне чи байдуже ставлення до політики, політичного життя.

Влада – здатність нав'язувати власну волю іншим і спрямовувати їхні дії різними засобами, включаючи силу.

Громадянин – особа, яка ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним юридичним статусом, що є основою для користування певними правами та для виконання обов'язків.

Громадянство – стан особи певної держави, її звання, права і обов'язки стосовно держави і суспільства.

Громадянська непокора – політичні акції непокори владі, які ґрунтуються на моральних принципах.

Громадянське суспільство – сфера соціального життя, в якій люди взаємодіють самостійно і автономно щодо держави.

Громадянські права – гарантовані законом політичні, соціальні та економічні права, якими володіють громадяни як члени суспільства.

Громадянські свободи – свободи, які гарантовані (реально або формально) людині для захисту її невід'ємних прав від неправомірного втручання інших суб'єктів суспільних відносин, зокрема представників влади.

Громадянськість – сукупність інтелектуальних і нормативних позицій та відповідних їм зразків поведінки, духовно-моральних цінностей, світоглядних установок людини, її самоідентифікація з певною політико-культурною спільнотою, усвідомлення взаємозалежності між особистим інтересом та інтересом громади, прийняття на себе зобов'язань діяти на її користь.

Групи інтересів – об'єднання людей, які, виходячи з певних інтересів або потреб, висувують вимоги до інших соціальних груп суспільства чи суспільства загалом, з метою підтримки, поліпшення та досягнення визначених позицій.

Групи тиску – суспільно-політичні об'єднання, які прагнуть задоволення власних інтересів засобом впливу на державну владу або політичні партії.

Демократія – форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом влади.

Держава – форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ та організацій, які управляють суспільством від імені народу.

Держава загального добробуту – соціально-економічна теорія, яку втілено у політичну практику багатьох країн і яка ґрунтується на дотриманні принципу забезпеченості всіх членів суспільства матеріальними благами та послугами, необхідними для збереження себе та свого роду.

Державне регулювання соціальних процесів – вплив органів державної влади за допомогою різноманітних засобів (форм, методів, інструментів) на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни.

Державні соціальні гарантії – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Державні соціальні стандарти – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантії.

Деспотична монархія – влада, за якої монарха обожнюють, а він сам офіційно визнається божеством.

Європейська Комісія – унікальна інституція ЄС, що не має аналогів у національних системах урядування, «двигун європейської інтеграції» з винятковим правом на законодавчу ініціативу, а також наглядає за тим, щоб не порушувались угоди, і традиційно захищає інтереси малих держав-членів.

Європейська Рада – регулярні зустрічі глав держав та урядів країн Європейського Союзу відповідно до Єдиного Європейського Акту та Договору про Європейський Союз.

Європейський Парламент – одна з п'яти інституцій Європейського Союзу, асамблея представників його майже 500-мільйонного населення.

Європейський Союз – союз держав-членів європейських спільнот, який створено згідно з Договором про Європейський Союз (Маастрихтський Договір) і підписано в лютому 1992 р. (діє з листопада 1993 р.).

Забобон (упередження) – невиправдано негативна установка стосовно групи чи її окремих членів; становить сукупність установок, що включають афект (почуття), поведінкові наміри (схильність діяти певним чином), знання (переконання); виготи забобонів мають різну природу – це можуть бути соціальні умови життя, негативні емоції, або недосконалість сприйняття та мислення особистості; належать до неприємних аспектів людської взаємодії, що спричиняють конфлікти та непорозуміння.

Засоби масової інформації (ЗМІ) – форми публічного розповсюдження інформації, спрямовані на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп та держав з метою оперативного інформування їх про події і явища у світі, окремі країни, регіони.

Змішана форма правління – форма правління, у якій поєднуються риси парламентської та президентської республіки (парламентсько-президентська, президентсько-парламентська).

Індустріальне суспільство – стадія розвитку суспільства, заснована на широкому поділі праці і великому машинному виробництві, що є наступним за традиційним аграрним.

Компроміс – згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками, поступка заради досягнення мети.

Консенсус – відсутність у сторін, що домовляються, заперечень проти пропозицій, висунутих під час переговорів.

Конституційна монархія – форма правління, за якої монарх здійснює владу у межах, встановлених конституцією.

Конфедерація (лат. *confederation* – спілка, об'єднання) – союз суверенних держав, які, зберігаючи незалежність свого існування, об'єдналися для досягнення певних цілей (політичних, дипломатичних, військових тощо).

Конфлікт – зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії. Основною конфлікту є конфліктна ситуація, що передбачає суб'єктів конфлікту та об'єкт. Проте для розвитку конфлікту потрібен інцидент, коли одна зі сторін починає діяти, утискуючи інтереси іншої. Якщо протилежна сторона відповідає тим самим, то конфлікт із потенційного переростає в актуальний і далі може розвиватися як прямий або опосередкований, конструктивний стабілізуючий чи неконструктивний.

Критичне мислення – наукове мислення, сутність якого полягає в прийнятті ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з якою ми це робимо.

Ксенофобія – нав'язливий страх перед незнайомими особами; ненависть, нетерпимість до кого-небудь, чого-небудь чужого, незнайомого.

Ліберальна демократія – відповідальне правління, уряд, що сформований представницьким органом, який спроможний приймати рішення і несе за них відповідальність.

Макіавеллізм – синонім безморальності в політиці, дії відповідно до принципу: «Мета виправдовує засоби».

Місцеве самоврядування – політико-правовий інститут, в межах якого здійснюється управління місцевими справами в низових адміністративно-територіальних одиницях (громадах) через самоорганізацію місцевих жителів, за згодою і підтримкою держави.

Мобільність вертикальна – висхідне чи низхідне переміщення індивідів чи груп в системі соціальної стратифікації суспільства.

Мобільність внутрішньогенераційна (внутрішньо-покоління) – рух людини між різними позиціями в соціальній структурі суспільства упродовж індивідуальної життєвої кар'єри.

Мобільність горизонтальна – переміщення індивідів чи груп, що не впливає на зміну позицій у системі соціальної стратифікації суспільства.

Мобільність міжгенераційна (інтеграційна, міжпокоління) – зміна соціального статусу, стратифікаційної чи класової належності дітей порівняно з поколінням батьків.

Мобільність соціальна – рух індивідів чи груп між позиціями в соціальній структурі суспільства.

Монархія (грец. *monos* – один і *kratos* – влада) – форма державного правління, за якої вища державна влада зосереджується (повністю або частково) у руках однієї особи (царя, імператора, князя та ін.) і зазвичай передається у спадщину представником правлячої династії.

Мораль – етичні норми, що виникають внаслідок взаємодії суб'єктивних цінностей особи та об'єктивних цінностей і потреб суспільних інститутів.

Навіювання – спосіб психічного впливу на особистість, що діє шляхом безосереднього щеплення психічних станів, тобто ідей, почуттів та відчуттів, не вимагаючи при цьому взагалі ніяких доказів і не потребуючи логіки.

Необмежена монархія – монархія, за якої влада монарха ніким і нічим не обмежена.

Парламент (лат. *parlare* – говорити, розмовляти) – найвищий законодавчий і представницький орган влади у державі з республіканською формою правління, який обирається населенням.

Парламентська республіка – форма республіки, за якої в умовах розподілу державної влади керівна роль у політичному житті суспільства належить парламенту, який формує уряд та інші органи державної влади, що є відповідальними перед ним.

Партійна система – сукупність зв'язків і відношень між партіями, які претендують на володіння владою у країні.

Патерналістська держава – держава, в якій можливе встановлення «соціального миру» шляхом «соціального партнерства» і «соціального патронажу». Ідея такої держави – вкорінити у свідомості мас віру про те, що суб'єкт управління (окрема особа – правитель, господар, управитель, менеджер або соціальний інститут чи організація – держава, її органи, правляча партія, адміністрація і т. ін.) піклується не лише про свою вигоду, а й про інтереси людей забезпечує задоволення їхніх потреб.

Патріархальна держава – держава, за якої влада батька поступово перетворюється у владу монарха. Державна влада виникає внаслідок розвитку і продовження влади родоначальника, пави сімейства, яка переходить спочатку до ради старійшин, а потім – до державної влади. Монарх – батько свого народу.

Перекопування – спосіб психічного впливу на особистість, що діє на іншу особу силою своєї логіки та непохитними доказами.

Плюралізм – множина рівноправно-конкуруючих течій, сил, думок, поглядів у політиці, ідеології, релігії і т. ін.

Політична культура – частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їхньої політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин.

Політична партія – організована група громадян, яка виражає інтереси тих чи тих соціальних верств і прагне до реалізації своїх завдань шляхом боротьби за державну владу і її використання.

Політична соціалізація – процес, завдяки якому люди долучаються до певних політичних поглядів та цінностей, «правил гри», що існують у суспільстві.

Політична участь – різноманітні форми непрофесійної політичної діяльності, яка характеризує ступінь реального впливу громадян на інститути влади і процеси прийняття рішень.

Політичний лідер – будь-який учасник політичного процесу, який активно впливає на нього, стимулюючи соціальну групу або суспільство загалом на досягнення певних завдань.

Політичний плюралізм (від лат. *pluralis* – множинний) – різноманітність поглядів і точок зору, можливість соціальних груп створювати організації для вираження своїх інтересів.

Політичний режим – сукупність способів та методів, за допомогою яких здійснюється політична влада.

Правова держава – держава, яка забезпечує панування права, верховенство закону, рівність усіх перед законом і незалежним судом, де признаються і гарантуються права і свободи людини і де в основу організації державної влади покладено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Президентська республіка – форма державного правління, за якої президент звичайно обирається незалежно від парламенту (прямим чи непрямым голосуванням) і поєднує повноваження глави держави і глави уряду. При цьому уряд слабо впливає на парламент, не залежить від нього (парламент не може проголосити недовіру уряду або достроково припинити його повноваження).

Принципи демократії – незаперечні вихідні вимоги, які ставляться до всіх учасників політичної діяльності, тобто до суб'єктів демократії.

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатня для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Рада Європейського Союзу (Council of the European Union) – інституція Європейського Союзу, головний орган, що ухвалює рішення в ЄС.

Республіка (лат. *res* – справа і *publica* – народ) – форма правління, за якої вища державна влада здійснюється виборним колегіальним органом, що формується громадянами (або їх частиною), які проживають у цій країні, на визначений час.

Референдум – всенародне голосування з приводу якогось державного законопроекту, адміністративного нормативного акта, конкретного питання загальнонаціонального значення, міжнародної угоди тощо. Процедура референдуму, його організація й проведення є подібними до голосування громадян на виборах. Через референдум правлячі кола практикують отримувати попередню згоду громадян під час ухвалення важливих загальнонаціональних або міжнародних рішень.

Соціальна база ринкового реформування – соціальні верстви і групи, які зацікавлені в проведенні реформ і сприяють їхній реалізації шляхом трудової й політичної активності.

Соціальна взаємодія – процес, що передбачає діяльність людей та здійснення соціального впливу. Механізм соціальної взаємодії включає індивідів, що здійснюють ті чи ті дії, що призводять до змін у соціальній спільноті або в суспільстві загалом, вплив на інших індивідів, що є наслідком змін, і нарешті зворотну реакцію тих людей, що зазнали соціального впливу.

Соціальна держава – держава, яка бере на себе відповідальність за кожного громадянина і прагне забезпечити гідні умови існування (життя), соціальний захист, співчуття в управлінні виробництвом, а в ідеалі – однакові життєві шанси та можливості для самореалізації особи в суспільстві.

Соціальна політика – діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності в країні; система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру з цілями економічного зростання; соціально-економічні заходи держави, підприємств, місцевих органів влади, які спрямовані на захист населення від безробіття, інфляції, знецінення трудових заощаджень.

Соціальна сфера – підсистема національної економіки, тобто явища, процеси, види діяльності та об'єкти, що пов'язані із забезпеченням життєдіяльності суспільства, людини, задоволенням їхніх потреб, інтересів.

Соціальний вплив – процес соціальної взаємодії, в якому поведінка однієї людини або групи людей має на меті внесення змін в поведінку, почуття і думки іншої людини або групи людей).

Соціальні інститути – історично зумовлені форми організації і регулювання суспільного життя, які забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій та включають усталений комплекс формальних і неформальних принципів, правил, настанов, зразків і норм поведінки, спеціальних установ і систему контролю.

Соціальні норми – це зразки, правила, принципи діяльності, що визнаються соціальною організацією (система, група) та в тій чи іншій формі задаються для виконання її членами. Система соціальних норм забезпечує упорядкованість суспільної взаємодії індивідів та груп. Неодмінна умова дієвості соціальних норм – їх обґрунтованість з точки зору відповідності прийнятним

у певному суспільстві цінностям та ідеалам. У різних суспільствах функції нормативних інститутів виконують звичаї, право, мораль, громадська думка, смаки тощо.

Соціальні норми і нормативи – показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Стереотипи – думка про особистісні якості групи людей. Він впливає на обробку соціальної інформації таким чином, що підтримує сам себе, чим зумовлюється його стійкість і трудність у подоланні. Стереотипи також виконують роль найкоротших ментальних шляхів, зменшуючи кількість пізнавальних дій, які доводиться виконувати, щоб зрозуміти інших людей та сформувані враження про них або винести судження. Виникнення стереотипів зумовлюється соціальними умовами, емоційними чинниками та особливістю пізнавальних процесів.

Стрічка часу – вид умовно-графічної наочності, який показує на стрічці за допомогою лінійної системи координат співвідношення історичних подій у часі

Суверенітет – політико-правова характеристика державної влади, що визначає її політичний характер та закріплюється шляхом прийняття конституційного закону.

Суспільні відносини – різноманітні зв'язки, що виникають між людьми та соціальними спільнотами (групами, націями, класами) в процесі економічного, соціального, політичного, культурного життя та діяльності. Вони забезпечують взаємодію між людьми, а саме: обмін ідеями, вольовими імпульсами та почуттями. Ці зв'язки становлять систему, що має комплексний характер, тобто в ній наявні взаємозалежні впливи. Суспільні відносини мають індивідуально-соціальний характер та складаються з п'яти компонентів: суб'єкти, об'єкт, потреби, інтереси, цінності. Відповідно до сфер життя суспільства їх поділяють на економічні, політичні, соціальні, духовні.

Суспільно-політичний рух – добровільні самостійні організації громадян, створені для досягнення конкретних завдань шляхом здійснення впливу на уряд.

Суспільство – історично зумовлена сукупність форм спільної діяльності людей; конкретно-історичний тип соціальної системи.

Теократична монархія – монархія, за якої політична владою належить духовенству, а глава церковної ієрархії наділений вищою духовною та світською владою.

Територіальна громада – жителі, які об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр.

Толерантність – поблажливість, терпимість до інших думок, поглядів, вірувань тощо.

Тоталітаризм – політичний режим, який характеризується повним контролем держави над усіма сферами суспільного життя, фактичною ліквідацією прав і свобод громадян, репресіями щодо опозиції та ін.

Унітарна держава – єдина централізована держава, територія якої поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що не мають ознак суверенітету.

Федерація (лат. *federation* – союз, об'єднання) – єдина держава, у якій національно-державні утворення, що складають її як суб'єкти федерації, мають суверенітет, зберігають певну політичну самостійність.

Форма держави – устрій держави, в якому виявляються основні формальні характеристики держави і який забезпечує організацію державної влади, визначаючи способи та прийоми реалізації владних повноважень.

Форма державного правління – порядок утворення та організації вищих органів влади та управління.

Форма державного (територіально-політичного) устрою – спосіб територіальної організації влади держави, що характеризує порядок взаємодії центральних, регіональних та місцевих влад.

Функції держави – основні напрями діяльності держави по реалізації основних завдань і цілей, що стоять перед державою.

Цінності демократії – загальні ідеї, які допомагають громадянам відрізнити добре від поганого, бажане від небажаного і сформулювати на підставі цього суспільні орієнтири та принципи поведінки в суспільному житті.

СЛОВНИК

З МЕТОДИКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Види контролю – форми організації контролю (передній, поточний, періодичний або тематичний, підсумковий, заключний) знань, умінь і навичок учнів відповідно до цілей та завдань, які ставить перед собою вчитель.

Графік (від грец. *graphikos* – накреслений) – креслення, яке використовують для наочного зображення залежності певної величини (наприклад, кількості) від іншої (наприклад, часу), тобто лінія, що дає наочне уявлення про характер зміни функції.

Громадянська освіта – інтегрована галузь гуманітарних знань, завдання якої – підготувати молодих громадян до життя в умовах демократії; система навчально-виховних заходів, що спрямована на формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, яка усвідомлює свої права й обов'язки щодо суспільства і держави; прилучення молоді до демократичної системи цінностей; формування індивідуального досвіду активних і відповідальних дій у демократичному суспільстві.

Диагностичний тест (тест досягнень) – набір стандартизованих завдань із визначеного матеріалу, який встановлює ступінь його засвоєння учнями.

Діаграма (від грец. *diagramma* – зображення, малюнок, креслення) – графічне зображення, що наочно показує співвідношення кількісних характеристик об'єктів чи явищ; порівняння величин, структури, аналізу інших кількісних показників.

Діти з особливими освітніми потребами – поняття, яке широко охоплює всіх учнів, чії освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків та ін.).

Діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку – діти, які мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені природженими чи набутими розладами.

Електронні засоби навчального призначення (ЕЗНП) – засоби навчання, які зберігаються на електронному обладнанні.

Засоби навчання – комплекс оснащення навчального процесу для його ефективності.

Інвалідність – втрата або дефіцит фізичної чи розумової спроможності.

Інклюзія – політика й процес, що дає можливість усім дітям брати участь у будь-яких програмах.

Інклюзивна освіта – система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання; передбачає навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема психофізичного розвитку, в умовах загально-освітнього закладу.

Інклюзивна шкала – заклад освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі

в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат у шкільному середовищі.

Інклюзивний підхід – створення таких умов, за яких усі учні мають однаковий доступ до освіти, в тому числі діти з особливими освітніми потребами, які навчаються в загальноосвітніх школах; водночас, усі учні мають можливість отримати досвід, знання, які сприяють подоланню упереджень й дискримінації та сприяють формуванню позитивного ставлення до них, хто «відрізняється».

Інтерактивне навчання (комунікативно-діалогове) – різновид проблемного навчання, побудований на діалозі учасників навчального процесу.

Інформатизація освіти – комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних із насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами і технологіями.

Інформатизація суспільства – взаємопов'язана сукупність організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних і виробничих процесів, спрямованих на створення та задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства завдяки обчислювальній техніці, інформаційним засобам і технологіям.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) – сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі та подання інформації.

Карикатура – твір чи окремі художній образ, в якому в гумористичній чи сатиричній формі перебільшуються характерні особливості (частіше негативні, а інколи й позитивні) як окремої людини, так і суспільства чи явища з метою їх висміювання чи воззвешчування.

Компетентний громадянин – людина, що відповідає суспільству, в якому вона живе, належним чином освічена й досвідчена, щоб давати собі раду в ньому; спроможна впоратися з розв'язанням особистих та громадських проблем, є повноправним і правомочним, відповідальним і небайдужим.

Контроль навчання – форма навчання, що може розглядатись у двох значеннях: 1) адміністративно-формальна процедура перевірки роботи вчителя і шкіль, функція управління, результати якої існують для прийняття управлінських рішень; 2) перевірка та оцінювання знань, умінь і навичок учнів учителем.

Лабораторне заняття – форма організації навчального процесу, якій притаманна особлива структура заняття з використанням самостійної діяльності студентів та спеціальних методів роботи.

Лекція – монологічна форма подачі викладачем матеріалу, розгорнуті послідовні теоретичні міркування, науковий аналіз та узагальнення, які спираються на конкретну наукову інформацію і формують орієнтовну основу для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу.

Логічна схема (від грец. *schemata* – зовнішній вигляд, форма) – графічне зображення дійсності, де окремі частини, ознаки явища зображуються умовними знаками – геометричними фігурами, символами, написами, а співвідношення і зв'язки позначаються їх взаємним розташуванням, зв'язуються лініями чи стрілочками.

Мета громадянської освіти – формування особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі в житті суспільства.

Методи контролю – способи діагностичної діяльності, які дають можливість здійснювати зворотний зв'язок у процесі навчання, ефективність навчального процесу.

Метод навчання громадянської освіти – процес двосторонньої цілеспрямованої діяльності учителя та учнів задля вирішення дидактичних завдань з громадянської освіти.

Методи педагогічного діагностування – способи перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів, які дають можливість здійснювати зворотний зв'язок у процесі навчання з метою отримання даних про успішність навчання, ефективність навчального процесу.

Міжпредметні зв'язки – узгодженість завдань і змісту навчання основам шкільних курсів різних дисциплін, координоване керівництво формуванням знань учнів, розвитком їхніх пізнавальних здібностей і вмінь.

Навчальна технологія – обґрунтована дидактична система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, спроектованих на розв'язання проміжних цілей і наперед визначених кінцевих результатів.

Навчальний проект – науково-пошукова та дослідницька робота окремого учня або великої чи малої групи учнів у позаурочний час для розв'язання певної теоретичної або практичної проблеми, що передбачає, з одного боку, використання різноманітних методів, засобів навчання, а, з іншого, – інтегрування знань, умінь із різних галузей науки, техніки, технології, творчих галузей.

Обдарована дитина – дитина, яка володіє комплексом задатків і здібностей, які за сприятливих умов дають змогу потенційно досягти значних успіхів у певному виді діяльності чи діяльності.

Оцінка – 1) оцінні судження в усній та письмовій формі щодо якості певної діяльності; 2) бали – кількісні вимірники, які визначаються нормами оцінок.

Оцінювання знань, умінь і навичок – процес порівняння досягнутого учнями рівня володіння ними еталонними вимогами, описаними у навчальній програмі.

Педагогічна діагностика – процес, який визначає рівень засвоєння знань, умінь і навичок учнів, а також деяких аспектів розвитку й вихованості; обробка й аналіз отриманих знань; узагальнення та висновки про хід процесу навчання та просування учнів на наступні сходинки навчання; висновки про ефективність роботи вчителя й усього навчального закладу.

Практикум – форма організації навчального процесу, під час якої діяльність студентів спрямовується на вирішення практичних наукових завдань на основі раніше вивченого теоретичного матеріалу та сформованих умінь.

Семінарсько-практичне заняття – форма навчання студентів, що покликана забезпечити: узагальнення, поглиблення й розширення програмного матеріалу попередньо засвоєного під час лекцій, доопрацьованого в процесі самостійної та індивідуальної роботи і колективного творчого обговорення в аудиторії.

Спеціальна освіта – дошкільна, загальна середня, професійно-технічна та вища освіта, для отримання якої особам з особливостями психофізичного розвитку створюють спеціальні умови.

Спеціальні умови для отримання освіти – умови навчання, в тому числі спеціальні програми та методи освіти, індивідуальні технічні навчальні засоби, підручники, навчальні посібники, а також педагогічні, медичні, соціальні та інші послуги, без яких неможливо або ускладнено засвоєння загальноосвітніх та професійних навчальних програм особами з особливостями психофізичного розвитку.

Спеціальний навчальний заклад – навчальний заклад, створений для навчання осіб з особливостями психофізичного розвитку.

Таблиця (від лат. *tabula*) – перелік, згрупування якихось об'єктів чи явищ, що графічно представлені в найкращому для сприйняття порядку.

Телекомунікаційний проект – спеціально організована навчальна діяльність, в якій учасники з різних регіонів міста, країни, різних країн світу співпрацюють разом над спільним проектом, обмінюючись завдяки швидкодійчій мережі не лише результатами своєї діяльності, а й методами дослідження, обговорюючи проміжні результати, спілкуючись з опонентами й однодумцями.

Форма організації навчання – цілеспрямована, чітко організована, змістовно насичена й методично оснащена система пізнавального та виховного спілкування викладача і студентів, яка передбачає певну взаємодію учасників навчального процесу, що регулюється заздалегідь встановленим режимом та умовами роботи, завдяки яким кожна зі сторін відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Форми діагностики – форми оцінювання рівня засвоєння знань, умінь і навичок учнів на всіх етапах навчального процесу та контроль за діяльністю учнів.

